

Проф. д-р КРЪСТЬО ЧУКОВ

УНСС, катедра „Счетоводство и анализ“

Проф. д-р Кръстьо Чуков завършва висше икономическо образование във ВИИ „Карл Маркс“ – София (сега УНСС). Преподавател е в катедра „Счетоводство и анализ“ на УНСС. Преподавал е по дисциплините: „Анализ на стопанската дейност“, „Финансово-стопански анализ на предприятието“, „Спецкурс по икономически анализ в промишлеността“, „Спецсеминар по финансово-стопански анализ“, „Анализ на финансовите отчети на нефинансовите предприятия“, „Основи на счетоводството“.

Научното творчество на проф. Чуков е основно в областта на икономическия анализ на дейността на предприятието. Автор е на учебници, монографии, студии, научни статии и др. Между тях са: „Финансово-стопански анализ на предприятието“, „Анализ на приходите, печалбата и рентабилността на предприятието (проблеми и решения)“, „Анализ на финансовите резултати и финансовото състояние на предприятието“, „Анализ на разходите на предприятието“, „Ефективност от използването на основните производствени фондове в промишлеността (методически проблеми на анализа)“, „Основи на стопанския анализ на предприятието“ (в съавторство), „Финансово-стопански анализ на предприятието“ – електронен учебник (в съавторство), „Проблеми на анализа на стопанската дейност на промишлените предприятия“ (в съавторство), „Финансово-стопански анализ“ (в съавторство), „Логика на връзката „Амортизация – обрращаемост – ефективност от използването на дълготрайните материални активи“, „Една методика за анализ на печалбата от продажби на продукцията“, „Анализ на нетните приходи от продажби на продукцията“, „Анализ на рентабилността на продажбите“, „Рентабилност на производствените активи (методология и методика за анализ)“ и др.

По-важните научни постижения на проф. д-р Кръстьо Чуков са:

1. построява и предлага оригинален модел за детерминиран факторен анализ на коефициента на натовареност (обобщаващ стойностен показател за ефективността от използването на дълготрайните материални активи), който позволява да се изследват основните фактори, оказващи влияние върху неговата динамика, както от гледна точка на структурата на дълготрайните материални активи, така и от гледна точка на равнището на използване на производствените мощности;

2. разработва и предлага общ, универсален, разширен модел за анализ на рентабилността на производствения капитал

(производствените активи), при който е доразвита използваната възможност за обвързване на този показател с ефективността от използването на дълготрайните материални активи, обръщаемостта на краткотрайните активи и ефективността на продажбите (ефективност на маркетинга);

3. разработва и предлага интегриран модел за анализ на рентабилността на собствения капитал, който съчетава в себе си модела на Дюпон с модела за анализ на ефекта на финансовия лост;

4. разработва обобщаващ модел за анализ на производителността на труда, позволяващ изследване влиянието на преките фактори върху нейната динамика, свързани със структурата на персонала, равнището на използване на работното време и часовата производителност на труда (интензивните фактори);

5. съобразно съвременната организация на счетоводството актуализира, обогатява и усъвършенства методологията на анализа на приходите, финансовите резултати и финансовото състояние на предприятието;

6. изследва връзката „Амортизация – обръщаемост – ефективност от използването на дълготрайните материални активи“;

7. разработва и предлага разширен модел и методика за анализ на материалоемкостта на продукцията (за преките материални разходи);

8. построява и предлага модели за детерминиран факторен анализ на рентабилността на база трудови ресурси и на база жив труд;

9. усъвършенства методиката за анализ на печалбата от продажби на продукцията във връзка с разграничаване на елементите (преките фактори) от гледна точка на себестойността на продадената продукция, точното разграничаване на промените в обема и асортиментната структура на продукцията и използването на диференциацията на разходите на променливи и постоянни;

10. разработва и предлага разширени модели за анализ на рентабилността на целия капитал и на база постоянен капитал.

**МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ЗА АНАЛИЗ НА РЕНТАБИЛНОСТТА НА
БАЗА ТРУДОВИ РЕСУРСИ И НА БАЗА РАЗХОДИ ЗА ЖИВ ТРУД****Резюме**

Обект на изследване в представената студия са два показателя за рентабилността, отнасящи се за предприятията с основна промишлена дейност: 1) рентабилност на база трудови ресурси и 2) рентабилност на база разходи за жив труд. Първият показател по същество характеризира крайната ефективност от използването на един от основните производствени фактори – работната сила, а вторият – крайната ефективност на извършените разходи за функционирането на работната сила.

Макар че в литературата има предложения за използването на тези два показателя за рентабилността, липсват създадени модели и методики за анализ на тяхната динамика.

Чрез метода на детерминираното факторно моделиране е изведен и представен двуфакторен модел за анализ на рентабилността на база трудови ресурси и четирифакторен модел за анализ на рентабилността на база разходи за жив труд.

Двуфакторният модел позволява да се установява и дава оценка за влиянието на два фактора върху отклонението между фактическото и критерийното равнище на рентабилността на база трудови ресурси:

- 1) промени в производителността на труда; и
- 2) промени в рентабилността на продажбите.

Четирифакторният модел осигурява възможност да се установява и дава оценка за влиянието на следните фактори върху отклонението между фактическото и критерийното равнище на рентабилността на база разходи за жив труд:

- 1) промени в производителността на труда;
- 2) промени в средната работна заплата на едно лице от персонала;
- 3) промени в разходите за осигуровки на едно лице от персонала; и
- 4) промени в рентабилността на продажбите.

Основавайки се на изведените модели, са предложени методики за анализ на динамиката и на двата показателя, илюстрирани с конкретни числови данни.

Анализът може да се задълбочи чрез метода на детайлизация на получените резултати за влиянието на факторите върху динамиката на двата показателя за рентабилност, съчетан с метода на дяловото участие. По отношение на първия показател това изисква първоначално да се установи и даде оценка за влиянието на факторите, дефиниращи динамиката на производителността на труда и рентабилността на продажбите, а след това чрез метода на дяловото участие – влиянието им и върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси. По отношение на втория показател се постъпва аналогично, т.е. след анализ и оценка на влиянието на факторите, дефиниращи динамиката на производителността на труда, средната работна заплата на едно лице от персонала, разходите за осигуровки на едно лице от персонала и рентабилността на продажбите, чрез метода на дяловото участие се установява влиянието им и върху динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд.

Prof. KRASTYO CHUKOV, PhD

UNWE, Accounting and Analysis Department

METHODOLOGY AND METHODS FOR ANALYSIS OF LABOR RESOURCES – AND LABOR COST-BASED RETURN

Summary

The object of study in this paper refers to two return indicators attributable to entities with industrial principal activity: 1) labor resources-based return and 2) labor cost-based return. In its nature, the first indicator describes the end effectiveness of the use of one of the principal manufacturing factors – manpower, and the second one – the end effectiveness of costs incurred for manpower functioning.

Although literature provides for suggestions for the use of these two return indicators, no models and methods for analysis of their dynamics exist.

A two-factor model for analysis of labor resources-based return and four-factor model for analysis of labor cost-based return are developed through the method of determinant factor modelling.

The two-factor model enables the identification and assessment of the two factors' impact on the difference between the actual and benchmark level of labor resources-based return:

- 1) changes of labor efficiency and*
- 2) changes of return on sales.*

The four-factor model gives the opportunity to identify and evaluate the impact of the following factors on the difference between the actual and benchmark level of labor cost-based return:

- 1) changes of labor efficiency;*
- 2) changes of average salary per staff member;*
- 3) changes of social security cost per staff member, and*
- 4) changes of return on sales.*

On the basis of developed models, the author suggests methods for analysis of the dynamics of the two factors illustrated with specific numeric data.

Analysis can go even further through the method of detailed elaboration of the obtained results for the factors' impact on the dynamics of the two return indicators, in combination with the share method. In terms of the first indicator, this requires to identify and make assessment of the factors that define the dynamics of labor efficiency and return on sales first, and then their impact on the dynamics of labor resources-based return through the share method. As far as the second indicator is concerned, the actions are analogical, i.e. after the analysis and assessment of the impact of the factors that define the dynamics of labor efficiency, the average salary per staff member, the social security cost per staff member and the return on sales, the share method identifies their impact on the dynamics of the labor cost-based return.

МЕТОДОЛОГИЯ И МЕТОДИКА ЗА АНАЛИЗ НА РЕНТАБИЛНОСТТА НА БАЗА ТРУДОВИ РЕСУРСИ И НА БАЗА РАЗХОДИ ЗА ЖИВ ТРУД

Въведение

В системата от показатели за анализ и оценка на рентабилността своето подобаващо място следва да заемат и показателите за рентабилност, изчислени на база трудови ресурси и на база разходи за жив труд. Това е така, защото се касае за един от основните производствени фактори – живия труд. Рентабилността на база трудови ресурси характеризира крайната ефективност от използването на тези ресурси (ресурсна ефективност). Рентабилността на база разходи за жив труд изразява крайната ефективност на извършените разходи за функционирането на трудовите ресурси (разходна ефективност).

В литературата има предложения за използването на тези два показателя. Например И. Душанов подчертава необходимостта от използването на показателя за рентабилност, изчислен като отношение на печалбата към разходите за жив труд под формата на работна заплата и начисления за ДОО (държавно обществено осигуряване).¹ Д. Колев също посочва, че „освен посочените три показателя за рентабилността (на база търговска себестойност, на база продажна стойност без данък върху оборота и на база производствени фондове – доб. от мен – К. Чуков) се използват и показатели въз основа на работната заплата и средносписъчния брой на работниците и други (...), които имат свой смисъл, съдържание и практическа приложимост.“² М. Баканов подчертава, че „голям интерес представлява показателят за рентабилност, изчислен в процент към фонда на работната заплата. Печалбата в производствените отрасли **се създава**, както е известно, **от живия труд** (подчертаното е от мен – К. Чуков) и съотношението на тези величини има определен икономически смисъл.“³ Не по-малко значение, посочва Баканов, има и показателят за рентабилност като отношение на печалбата към числеността на работниците. От обстоятелството, че знаменателят на формулата е в натурално изражение, следва, че тук непосредствено се проявява принципът: с по-малка численост на работниците – по-голям ефект.⁴ Ц. Йончев също отбелязва, че „при анализа на рентабилността интерес представляват също нейните измервания по отношение (...) на числеността на персонала (един показател, който малко се използва, а има важно икономическо значение.“⁵

Следва да се отбележи, че независимо от посочените предложения за използването на тези два показателя липсват създадени и предложени модели и методики за анализ на тяхната динамика. Във връзка с това целта на настоящата студия е именно тази – да се изведат (по пътя на детерминираното факторно моделиране) икономически обосновани модели за анализ, както и да се представят методики за анализ на всеки един от двата показателя.

¹ Душанов, И. „Себестойност, печалба, рентабилност“, С., Профиздат, 1970, с. 71; „Стопанска сметка и рентабилност“, Партиздат, 1978, с. 131.

² Колев, Д. „Печалба и рентабилност на промишлеността в НРБ“, С., ДИ „Техника“, 1974, с. 70.

³ Баканов, М. „Рентабельность торговли и резервы ее повышения“, М., Экономика, 1978, с. 31.

⁴ Баканов, М. цит. труд, с. 33.

⁵ Йончев, Ц. „Икономически анализ на вътрешно-търговската дейност“, С., ВИИ „К. Маркс“, 1983, с. 435.

Относно детерминираното факторно моделиране

За създаването на подходящи модели за целите на анализа успешно може да се използва методът за детерминираното факторно моделиране. Характерното при този метод на анализа е, че първоначалната формула, по която се определя съответният показател, обект на анализа, се преобразува чрез различни, подходящи аритметични прийоми. Такива могат да бъдат:

1. Умножение на числителя и знаменателя на даден относителен показател с величина на друг един и същи показател. Например, ако във формулата за рентабилността на производствените активи и числителят (печалбата от продажби на продукцията), и знаменателят (средният размер на производствените активи) се умножат с величината на нетните приходи от продажби на продукцията, се получава моделът „Дюпон“ – произведение на оборота на производствените активи с рентабилността на продажбите.

2. Деление на числителя и знаменателя на показателя, обект на анализа, с величината на един и същи показател. Например, ако числителят и знаменателят на показателя за ефективност „Разходи за жив труд, падащи се на един лев продажби“, се разделят на средносписъчния брой на персонала, то този показател ще се представи като отношение между разходите за жив труд на едно лице от персонала и производителността на труда.

3. Изнасяне на величината на даден показател като общ множител пред скоби. Например такъв е случаят с ефекта на финансовия лост, който се представя като произведение на коефициента на задлъжнялост с разликата между общата рентабилност на активите и вътрешния лихвен процент.

4. Представяне на даден общ показател като сума от отделни съставляващи го показатели. Например себестойността на 100 лв. продажби може да се представи като сума от показателите „Материалоемкост на продукцията“, „Амортизация, падаща се на един лев продажби“, „Разходи за жив труд на един лев продажби“ и „Други разходи на един лев продажби“, умножена по 100.

5. Преобразуване на дадено балансово равенство, като се изведе даден показател като резултативен, а останалите – факторни показатели. Например стоковият баланс за продукцията може да се преобразува, като обемът на продадената продукция за определен период се представи като резултат от остатъците от готова продукция в началото на периода плюс произведената продукция през периода минус остатъците от готова продукция в края на периода.

В резултат на извършените преобразувания се увеличава броят на изследваните фактори, увеличават се аналитичните достойнства на получения модел – анализът се задълбочава, повишава се неговото качество и ефективност от гледна точка на мениджмънта. Влиянието на отделните фактори, съдържащи се в модела, се установява с помощта на методите за детерминиран факторен анализ – метод на верижното

заместване, метод на разликите, интегрален метод за факторен анализ и др. А именно това е основното при анализа на рентабилността – разграничаването, анализът и оценката на влиянието на различните фактори върху динамиката на рентабилността. За тази цел може да се използват различни, с икономически обоснована логика, факторни модели. „Факторните модели за анализ на рентабилността разкриват **най-важните** (подчертаното е от мен – К. Чуков) причинно-следствени връзки между показателите за финансовото състояние и финансовите резултати. За това те са **незаменими** (подчертаното е от мен – К. Чуков) инструменти за „обяснение“ (оценка) на създадите се ситуации.“⁶

Модел за анализ на рентабилността на база трудови ресурси

Рентабилността на база трудови ресурси се изчислява като отношение между печалбата от продажби на продукцията и средносписъчния брой на персонала, т.е.

$$RT^{tr} = \frac{P^{od}}{\overline{PS}} \quad (1) \text{ или } RT^{tr} = \frac{P^{od} \times 100}{\overline{PS}} \quad (2), \text{ където:}$$

RT^{tr} е равнището на рентабилността,

P^{od} – печалбата от продажби на продукцията, а

\overline{PS} – средносписъчният брой на персонала.

Показва печалбата от продажби на продукцията, падаща се на едно лице или на 100 души от средносписъчния брой на персонала на предприятието. В зависимост от целите и задачите на анализа може да се използва брутната или нетната печалба от продажби на продукцията. Брутната печалба от продажби на продукцията е разликата между нетните приходи от продажби на продукцията (N) и себестойността на продажбите (S). Нетната печалба от продажби на продукцията може да се определи, като първоначално се определя коефициент, представляващ отношение между балансовата и брутната (счетоводната) печалба. След това брутната печалба от продажби на продукцията се умножава с така изчисления коефициент на разпределение.

Умножавайки числителя и знаменателя с нетните приходи от продажби на продукцията, формулата за рентабилността на база трудови ресурси може да се преобразува и да се представи като произведение между производителността на труда (PT) и рентабилността на продажбите (RT^{prod}). В случая производителността на труда се определя като отношение между нетните приходи от продажби на продукцията и средносписъчния брой на персонала, т.е.

$$PT = \frac{N}{\overline{PS}} \quad (3).$$

Рентабилността на продажбите (ефективността на маркетинга) е процентното отношение на печалбата от продажби на продукцията към нетните приходи от продажби на продукцията, т.е.

⁶ Шеремет, А. Д., Р. С. Сайфулин. Методика финансового анализа, М., ИНФРА, 1996, с. 117-118.

$$RT^{prod} = \frac{P^{od} \times 100}{N} \quad (4).$$

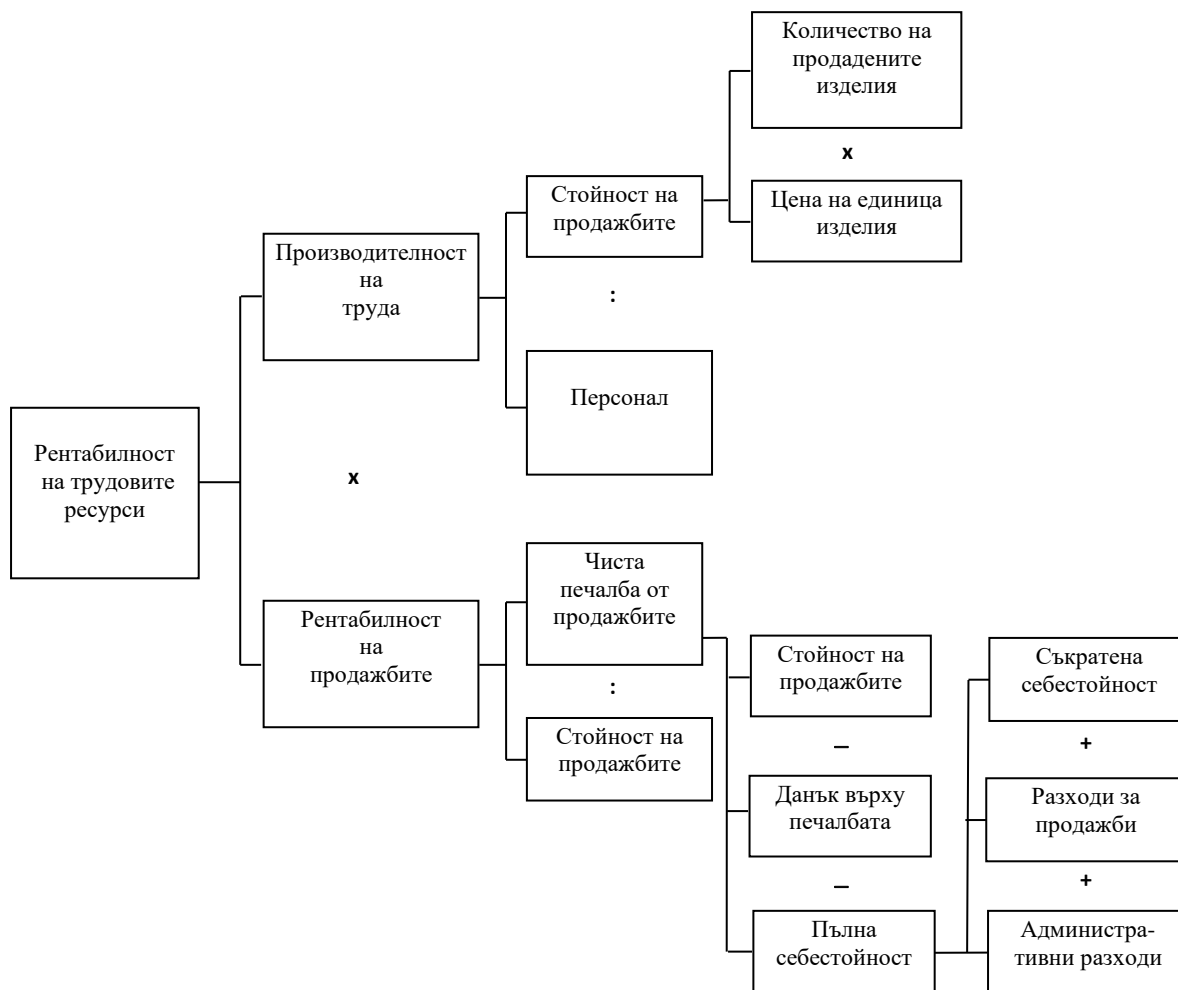
По този начин като резултат се получава следният модел за анализ на рентабилността на база трудови ресурси:

$$RT^{tr} = \frac{N}{PS} \times \frac{P^{od} \times 100}{N} \quad (5).$$

Полученият модел (5) за анализ, по подобие на модела „Дюпон“ за анализ на рентабилността на производствения капитал⁷, т.е. капиталът, вложен в производствени активи, за по-голяма яснота може да се представи схематично в разширен вид (вж. фигура 1).

Зависимостта, изразена чрез получения модел, позволява при анализа да се установява и дава оценка за влиянието на два фактора върху отклонението между фактическото и критерийното равнище на рентабилността на база трудови ресурси:

- 1) промени в производителността на труда и
- 2) промени в рентабилността на продажбите.

Фигура 1. Модел за определяне и анализ на рентабилността на база трудови ресурси

⁷ Зудилин, А. „Анализ хозяйственной деятельности предприятия в развитых капиталистических стран“, М., 1986, с. 93.

Модел за анализ на рентабилността на база разходи за жив труд

Вторият показател, обект на изследване в тази студия – рентабилността на база разходи за жив труд, се изчислява като процентно отношение между печалбата от продажби на продукцията и разходите за жив труд (RJT) – разходи за заплати (RZ) и разходи за осигуровки (RO), т.е.

$$RT^{RJT} = \frac{P^{od} \times 100}{RJT} = \frac{P^{od} \times 100}{RZ + RO} \quad (6)$$

Показва реализираната печалба от продажби на продукцията, падаща се на 100 лв. разходи за жив труд.

Ако и тук числителят и знаменателят на формулата се умножат с нетните приходи от продажби на продукцията, рентабилността на база разходи за жив труд може да се представи като произведение между коефициента на ефективност на разходите за жив труд (KE^{RJT}) и рентабилността на продажбите.

Коефициентът на ефективност на разходите за жив труд се определя като отношение на нетните приходи от продажби на продукцията към разходите за жив труд, т.е.

$$KE^{RJT} = \frac{N}{RJT} \quad (7).$$

Показва приходите от продажби на продукцията, получени с един лев разходи за жив труд. В такъв случай рентабилността на база разходи за жив труд може да се представи така:

$$RT^{RJT} = \frac{N}{RJT} \times \frac{P^{od} \times 100}{N} \quad (8).$$

От своя страна коефициентът на ефективност на разходите за жив труд може да се представи като отношение между производителността на труда и разходите за жив труд, падащи се на едно лице от персонала, т.е.

$$KE^{RJT} = \frac{N}{RJT} = \frac{\frac{N}{\overline{PS}}}{\frac{RJT}{\overline{PS}}} \quad (9).$$

Като резултат се получава следният аналитичен модел за рентабилността на база разходи за жив труд:

$$RT^{RJT} = \frac{\frac{N}{\overline{PS}}}{\frac{RJT}{\overline{PS}}} \times \frac{P^{od} \times 100}{N} = \frac{\frac{N}{\overline{PS}}}{\frac{RZ}{\overline{PS}} + \frac{RO}{\overline{PS}}} \times \frac{P^{od} \times 100}{N} \quad (10).$$

И тук също така изведеният модел може да се представи в разширен вид (вж. фигура 2).

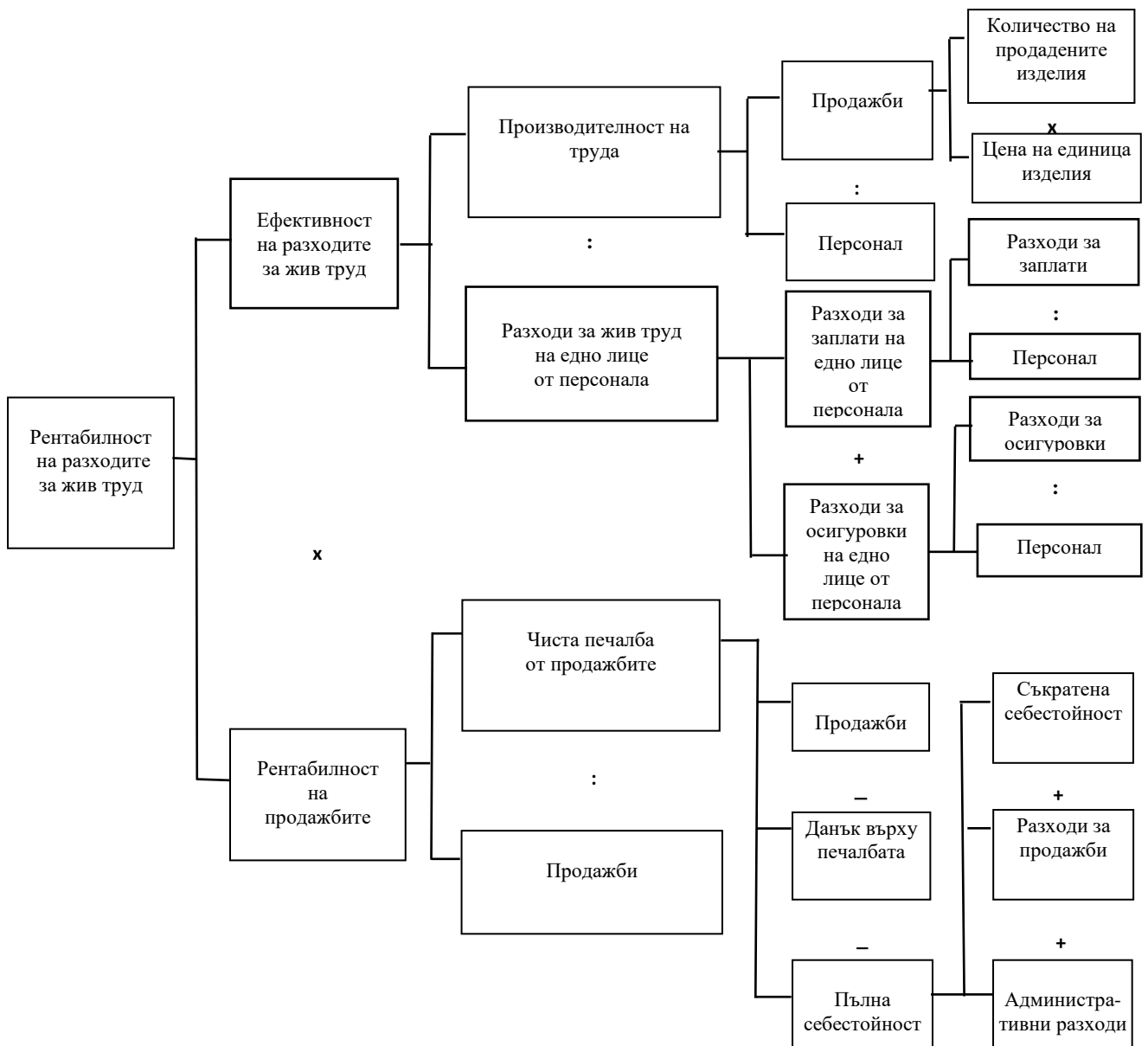
От изразената чрез така изведения модел зависимост следва, че върху отклонението между фактическото и критерийното равнище на

рентабилността на база разходи за жив труд оказват влияние следните преки фактори:

- 1) промени в производителността на труда;
- 2) промени в средната работна заплата на едно лице от персонала;
- 3) промени в разходите за осигуровки на едно лице от персонала и
- 4) промени в рентабилността на продажбите.

Информационно осигуряване на анализа

За целите на анализа на рентабилността на база трудови ресурси, съгласно изведения модел, е необходима информация за нетните приходи от продажби на продукцията, за печалбата от продажби на продукцията и за средносписъчния брой на персонала.

Фигура 2. Модел за определяне и анализ на рентабилността на база разходи за жив труд

В най-обобщен вид информация за нетните приходи от продажби на продукцията се съдържа в отчета за приходите и разходите/отчета за доходите. Информация по счетоводен път се създава чрез използване на операционно-резултатната сметка „Приходи от продажби на продукцията“, както и от системата за аналитично отчитане към нея. Тази сметка се дебитира с величината на фактическата себестойност (основните производствени разходи) на продадената продукция, с разходите за продажби на продукцията и с административните разходи. По този начин в дебитната страна на сметката се формира себестойността на продадената продукция (пълната себестойност). Сметката се кредитира с величината на нетните приходи от продажби на продукцията. Превишението на нетните приходи от продажби на продукцията над пълната себестойност на продукцията по същество е брутна печалба от продажби на продукцията. По-горе беше посочен начин за определяне и на нетната печалба от продажби на продукцията. Може да се използва и информация, съдържаща се в статистическия формуляр „Справка за производството и продажбите на вътрешния пазар“. Това е месечна отчетна форма. В нея се съдържа информация за приходите от продажби за отчетния месец и с натрупване от началото на годината – както за текущата, така и за предходната година. Това позволява да се извършва текущ анализ. Може да се използва и информацията от статистическия формуляр „Справка за производството и продажбите на промишлени продукти“, съдържащ данни за продажбите по видове изделия – общо и в т.ч. за вътрешния пазар.

Информация за персонала и неговия средносписъчен брой се съдържа в статистическия формуляр „Отчет за заетите лица, средствата за работна заплата и други разходи за труд“, част първа – „Наети лица по трудово и служебно правоотношение“, раздел първи „Средносписъчен брой и начислени средства за работна заплата“. Този отчет е компонент на годишния отчет за дейността на нефинансовите предприятия, съставляващи баланс.“⁸

Средносписъчният брой на наетите по трудово правоотношение за един месец се изчислява, като към списъчния брой на наетите лица на пълно работно време се прибавя броят на наетите лица на непълно работно време, преизчислени в еквиваленти на пълна заетост за всеки календарен ден от месеца (вкл. почивните дни и официалните празници) и така полученият общ сбор се разделя на броя на календарните дни на съответния месец. Средният списъчен брой за годината се определя чрез сумиране на средния списъчен брой за всеки месец и получената сума се раздели на 12 (броя на месеците в годината).⁹

Освен посочената дотук информация за извършването на анализа на рентабилността на база разходи за жив труд по изведения по-горе модел е необходима още и информация за разходите за жив труд (за заплати и осигуровки). Посочената информация в отчета за приходите и разходите/отчета за доходите има обобщаващ характер и тя не е достатъчна за целите на анализа. Ето защо е необходимо да се използва

⁸ Чуков, К., Р. Иванова. „Финансово-стопански анализ“, ИК-УНСС, С., 2019, с. 99.

⁹ Чуков, К., Р. Иванова. Цит. труд, с. 100.

информацията, която се посочва по статиите „Разходи за заплати“ и „Разходи за осигуровки“ от състава на разходите, отразени по счетоводните сметки „Разходи за основна дейност“, „Разходи за продажба на продукция“ и „Административни разходи“.

За целите на анализа може да се използва и информация от дневник – главна книга, и от оборотните ведомости за синтетичните и аналитични счетоводни сметки. В оборотните ведомости се съдържа информация за началните салда, дебитните и кредитните обороти и крайните салда по сметките за съответния период.

Методика за анализ на рентабилността на база трудови ресурси

Необходимите изходни данни за определяне и анализ на рентабилността на база трудови ресурси са систематизирани в таблица 1.

Таблица 1

Показатели	Предходен период	Текущ период	Отклонение	Процент на динамика
1	2	3	4	5
1. Балансова (нетна) печалба, хил.лв.	2705	2873	168	106,21
2. Счетоводна (брутна) печалба, хил.лв.	2964	3136	172	105,80
3. Коефициент (п.1 : п.2)	0,9126	0,9161	0,0035	100,39
4. Брутна печалба от продажби на продукцията, хил.лв.	2430	2728	298	112,26
5. Нетна печалба от продажби на продукцията, хил.лв. (п.4 x п.3)	2218	2499	281	112,70
6. Средносписъчен брой на персонала	160	168	8	105,00

От данните в таблицата се установява, че величината на данъците, съответстваща на печалбата от основната промишлена дейност (производство и продажби на продукция) за предходния период възлиза на 212 хил.лв. (2430 – 2218), а за текущия период – на 229 хил.лв. (2728 – 2499). Или, оказва се, че увеличението на нетната печалба от основната промишлена дейност от 281 хил.лв. (2499 – 2218) се дължи на увеличението на брутната печалба от тази дейност с 298 хил.лв. (2728 – 2430), но поради увеличението на данъците за сметка на тази печалба със 17 хил.лв. (229 – 212) това увеличение е сведено до 281 хил.лв. (+298 – 17).

По данните от таблицата може да се изчисли както брутната, така и нетната рентабилност на база трудови ресурси.

Брутна рентабилност:

За предходния период:

$$RT_{br_0}^{tr} = \frac{P_{br_0}^{od}}{PS_0} = \frac{2430 \text{ хил. лв.}}{160} = 15187,5 \text{ лв.}$$

За текущия период:

$$RT_{br_1}^{tr} = \frac{P_{br_1}^{od}}{PS_1} = \frac{2728 \text{ хил. лв.}}{168} = 16238,1 \text{ лв.}$$

Нетна рентабилност:

За предходния период:

$$RT_{n_0}^{tr} = \frac{P_{n_0}^{od}}{PS_0} = \frac{2218 \text{ хил. лв.}}{160} = 13862,5 \text{ лв.}$$

За текущия период:

$$RT_{n_1}^{tr} = \frac{P_{n_1}^{od}}{PS_1} = \frac{2499 \text{ хил. лв.}}{168} = 14875 \text{ лв.}$$

От получените данни се вижда, че равнището на брутната рентабилност на трудовите ресурси както за предходния, така и за текущия период превишава нетната рентабилност. Това произтича от данъците за сметка на печалбата. Размерът на увеличението на брутната рентабилност възлиза на 1050,60 лв. (16238,1 – 15187,5), т.е. брутната печалба на едно лице от средносписъчния брой на персонала се е увеличила с 1050,60 лв. Размерът на увеличението на нетната рентабилност на трудовите ресурси възлиза на 1012,5 лв. (14875 – 13862,5), т.е. чистата печалба от продажби на продукцията на едно лице от персонала се е увеличила с тази сума. Същевременно темпът на увеличение на брутната рентабилност е 6,92% ($\frac{1050,6 \times 100}{15187,5}$), а на нетната рентабилност – на 7,30% ($\frac{1012,5 \times 100}{13862,5}$). Това се обуславя от по-високата степен на увеличението на нетната в сравнение с брутната печалба от продажби на продукцията. По данните от таблица 2, съставена въз основа на изходните данни от таблица 1, ще изясним методиката за анализ на влиянието на отделните фактори върху динамиката на нетната рентабилност на база трудови ресурси.

Както беше установено, нетната рентабилност на база трудови ресурси се е увеличила в размер на 1012,5 лв. Това увеличение, основавайки се на изведения по-горе модел за анализ (5), както бе посочено, се дължи на:

- 1) промените в производителността на труда и
- 2) промените в рентабилността на продажбите.

Таблица 2

Показатели	Предходен период	Текущ период	Отклонение	Процент на динамика
1	2	3	4	5
1. Нетна печалба от продажби на продукцията, хил.лв.	2218	2499	281	112,67
2. Средносписъчен брой на персонала	160	168	8	105,00
3. Нетни приходи от продажби на продукцията, хил.лв.	13900	15290	1390	110,00
4. Производителност на труда, лв. (п.3 : п.2)	86875	91012	4137	104,7620
5. Рентабилност на продажбите, процент [(п.1 x 100) : п.3]	15,9568	16,3440	0,3872	102,4265

За установяване на тяхното влияние може да се използва широко прилаганият във финансово-стопанския анализ метод на разликите. При този метод (разновидност на метода на верижното заместване), когато функционалната зависимост, изразена в аналитичния модел, е във вид на произведение (както в разглеждания случай), следва да се спазва следното принципно правило: алгебричната разлика между фактическите и критерийните (базисните) данни за фактора, чието влияние се определя, се умножава с фактическите данни за факторите, които са преди него, и с критерийните (базисните) данни за факторите, които са след него. В случая ще получим:

Влияние на първия фактор:

$+4137 \times 15,9568 = +660,1$ лв. увеличение на нетната печалба от продажби на продукцията, падаща се на едно лице от персонала в резултат на увеличението на производителността на труда. В резултат на действието на този фактор темпът на увеличение на рентабилността на база трудови ресурси възлиза на $4,76\% \left(\frac{660,1 \times 100}{13862,5} \right)$.

Влияние на втория фактор:

$+0,3872 \% \times 91012 = +352,4$ лв. полученият резултат показва, че увеличението на рентабилността на продажбите е довело и до увеличение на рентабилността на трудовите ресурси. Размерът на увеличението на печалбата на едно лице от персонала възлиза на 352,4 лв., а темпът на увеличение – на $2,54\% \left(\frac{352,4 \times 100}{13862,5} \right)$.

Или общо, в резултат на едновременното влияние на двата фактора, рентабилността на трудовите ресурси (печалбата на едно лице от персонала) се е увеличила с 1012,5 лв. (+660,1 + 352,4).

Влиянието на всеки един от двата фактора може да се определи и чрез използване на процентите на динамика.

Влиянието на първия фактор може да се установи, като темпът на увеличението/намалението на производителността на труда се умножи с критерийното (в случая предходния период) равнище на рентабилността на трудовите ресурси, т.е.

$$\frac{(+4,762 \times 13862,5)}{100} = +660,1 \text{ лв.}$$

Влиянието на втория фактор може да се установи, като темпът на увеличението/намалението на рентабилността на продажбите се умножи последователно с процента на динамиката на производителността на труда и с критерийното (от предходния период) равнище на рентабилността на трудовите ресурси, т.е.

$$\frac{+ 2,4265 \times 104,762 \times 13862,5}{100 \times 100} = +352,4 \text{ лв.,}$$

т.е. толкова, колкото беше получено и по-горе.

Резултатите от така извършения детерминиран факторен анализ на рентабилността на база трудови ресурси са обобщени в таблица 3.

Таблица 3

Фактори, оказали влияние върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси	Влияние на факторите			
	увеличение		намаление	
	размер на увеличение, лв.	темп на увеличение, процент	размер на намаление, лв.	темп на намаление, процент
1. Промени в производителността на труда	660,1	4,76		
2. Промени в рентабилността на продажбите	352,4	2,54		
Всичко увеличение	1012,5	7,30		

Анализът може да се задълбочи, като така получените резултати за влиянието на двата фактора се детайлизират. Това означава да се установи и даде оценка за влиянието на факторите, дефиниращи производителността на труда и рентабилността на продажбите, а чрез метода на дяловото участие – и върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси.

Върху увеличението/намалението на производителността на труда пряко влияние оказват факторите:¹⁰

- 1) промени в коефициента на работниците;
- 2) промени в коефициента на основните работници;
- 3) промени в отработените човекодни от един основен работник;
- 4) промени в продължителността на работния ден;
- 5) промени в часовата производителност на труда.

В случая използването на метода на дяловото участие се основава на следното принципно изчисление: размерът на увеличението/намалението на производителността на труда в резултат на действието на съответния фактор се умножава с вече установеното влияние на промените в производителността на труда върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси и полученото се разделя на общото изменение на производителността на труда.

Може да се приложи и друг подход – като предварително се изчислят коефициенти на разпределение (като отношение на установеното влияние на всеки отделен фактор върху динамиката на производителността на труда към общото изменение на производителността на труда (вж. таблица 4). След това величината, показваща влиянието на промените в производителността на труда върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси, се умножава с така изчисления коефициент на разпределение.

Ще илюстрираме използването на метода на дяловото участие със следния частичен пример. Да приемем, че е извършен анализ на динамиката на производителността на труда и получените резултати за влиянието на всеки един от горепосочените пет фактора са следните (таблица 4).

По данните от таблицата с помощта на метода на дяловото участие ще установим влиянието на всеки един от посочените фактори и върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси.

1. В резултат на намалението на коефициента на работниците производителността на труда се е намалила с 1295 лв., което от своя страна е довело до намаление на рентабилността на база трудови ресурси с 206,6 лв. $\left(\frac{-1295 \times 660,1}{4137}\right)$ или $(660,1 \times 0,3130)$. Темпът на намаление възлиза на 1,49% $\left(\frac{-206,6 \times 100}{13862,5}\right)$.

2. Увеличението на коефициента на основните работници е довело до увеличение на производителността на труда с 2376 лв. В резултат на това рентабилността на база трудови ресурси се е увеличила с 379,1 лв. $\left(\frac{+2376 \times 660,1}{4137}\right)$ или $(660,1 \times 0,5743)$, а темпът на увеличение е 2,73% $\left(\frac{+379,1 \times 100}{13862,5}\right)$.

¹⁰ Чуков, К. „Анализ на приходите, печалбата и рентабилността на предприятието (проблеми и решения)“, С., УИ „Стопанството“, 2009, с. 40-42.

Таблица 4

Фактори, оказали влияние върху динамиката на производителността на труда	Влияние на факторите			
	увеличение		намаление	
	абсолютна сума, лв.	коэффициент на разпределение	абсолютна сума, лв.	коэффициент на разпределение
1. Промени в коэффициента на работниците	-	-	1295	0,3130
2. Промени в коэффициента на основните работници	2376	0,5743	-	-
3. Промени в отработените дни от един основен работник	-	-	997	0,2410
4. Промени в продължителността на работния ден	-	-	558	0,1349
5. Промени в часовата производителност на труда	4611	1,1146	-	-
Всичко	6987	1,6889	2850	0,6889
От увеличението се спада намалението	2850	0,6889	-	-
Остава увеличение на производителността на труда	4137	1,0000	-	-

3. В предприятието са допуснати целодневни загуби на работно време, в резултат на което производителността на труда се е намалила с 997 лв. В такъв случай от отрицателното влияние на този фактор рентабилността на база трудови ресурси се е намалила със 159,1 лв. $\left(\frac{-997 \times 660,1}{4137}\right)$ или $(660,1 \times 0,241)$, а темпът на намаление възлиза на $1,15\% \left(\frac{+159,1 \times 100}{13862,5}\right)$.

4. Допуснатите вътрешносменни загуби на работно време са довели до намаление на производителността на труда с 558 лв., което от своя страна е довело до намаление на рентабилността на база трудови ресурси с 89 лв. $\left(\frac{-558 \times 660,1}{4137}\right)$ или $(660,1 \times 0,1349)$. Темпът на намаление възлиза на $0,64\% \left(\frac{-89 \times 100}{13862,5}\right)$.

5. Часовата производителност на труда се е увеличила, в резултат на което производителността на труда на едно лице от персонала през текущия в сравнение с предходния период се е увеличила с 4611 лв. Това е довело до увеличение на рентабилността на база трудови ресурси със 735,7 лв. $\left(\frac{+4611 \times 660,1}{4137}\right)$ или $(660,1 \times 1,1146)$. Същевременно темпът на увеличение е $5,31\% \left(\frac{+735,7 \times 100}{13862,5}\right)$.

Получените резултати от приложението на метода на дяловото участие са систематизирани в таблица 5.

Що се отнася до рентабилността на продажбите, интерес представлява и успешно може да се използва връзката на този показател с показателя „Пълна себестойност на 100 лв. продукция“. Разликата между 100% и пълната себестойност на 100 лв. продукция е именно рентабилността на продажбите. Ето защо преките фактори, влияещи върху динамиката на пълната себестойност на 100 лв. продукция, директно влияят и върху динамиката на рентабилността на продажбите, но в противоположна посока.¹¹

Таблица 5

Фактори за динамиката на производителността на труда и тяхното влияние върху динамиката на рентабилността на база трудови ресурси	Влияние на факторите			
	увеличение		намаление	
	размер на увеличение, лв.	темп на увеличение, процент	размер на намаление, лв.	темп на намаление, процент
1. Промени в коефициента на работниците	-	-	206,6	1,49
2. Промени в коефициента на основните работници	379,1	2,73	-	-
3. Промени в отработените дни от един основен работник	-	-	159,1	1,15
4. Промени в продължителността на работния ден	-	-	89	0,64
5. Промени в часовата производителност на труда	735,7	5,31	-	-
Всичко	1114,8	8,04	454,7	3,28
От увеличението се спада намалението	454,7	3,28	-	-
Остава увеличение на рентабилността на база трудови ресурси	660,1	4,76	-	-

Показателят „Пълна себестойност на 100 лв. продукция“ може да се анализира в различни аспекти в зависимост от различните групировки на разходите, включени в себестойността на продадената продукция.¹² В статията „Анализ на рентабилността на продажбите“, публикувана в бр. 2/2020 на е-списание на ИДЕС, бяха изяснени различни възможности в това отношение¹³. Например могат да се използват следните групировки на разходите:

- 1) по икономически елементи на разходите, включени в себестойността на продадената продукция – разходи за материали,

¹¹ Чуков, К. „Финансово-стопански анализ на предприятието“, С., „Резон“, 2000, с. 95.

¹² Уолш, С. „Ключови управленски коефициенти“, С., Делфин-прес, 1995, с.90-91; Шермет, А., Р. Сайфулин. „Методика финансового анализа“, М., ИНФРА-М, 1996, с.115-116; Иванова, Р. „Възможности за усъвършенстване на анализа на рентабилността на производствения капитал във връзка с ефективността от използването на ресурсите“, доклад, изнесен на научно-практическа конференция „Счетоводството в условията на пазарната икономика“, 2 и 3 декември 2002 г., С., с. 269-270; Чуков, К. „Някои аспекти на анализа на материалоемкостта на продукцията“, доклад, изнесен на научно-практическа конференция „Счетоводството в условията на пазарната икономика“, 2 и 3 декември 2002 г., С., с. 258.

¹³ Чуков, К. „Анализ на рентабилността на продажбите“, е-списание на ИДЕС, бр. 2/2020 г.

разходи за амортизация, разходи за жив труд – за заплати и осигуровки на персонала, други разходи;

- 2) по видове дейности – разходи за основната дейност, разходи за продажби на продукцията, административни разходи;
- 3) по статии на калкулацията;
- 4) променливи и постоянни;
- 5) преки и косвени и др.

Използването на една или друга групировка на разходите зависи от целите и задачите на анализа. Във всички случаи резултатите от използването на метода на детайлизацията имат още по-насочващ характер с оглед обективността на оценката за рентабилността на трудовите ресурси като крайна ефективност от тяхното използване.

Методика за анализ на рентабилността на база разходи за жив труд

Необходимите данни за извършване на анализа на рентабилността на база разходи за жив труд по представения по-горе модел (10) са систематизирани в таблица 6.

Таблица 6

Показатели	Предходен период	Текущ период	Отклонение	Процент на динамика
1	2	3	4	5
1. Нетна печалба от продажби на продукцията, хил.лв.	2218	2499	281	112,67
2. Средносписъчен брой на персонала	160	168	8	105,00
3. Нетни приходи от продажби на продукцията, хил.лв.	13900	15290	1390	110,00
4. Разходи за жив труд, хил.лв., в това число:	3660	3751	91	102,49
а) разходи за заплати	2976	3029	53	101,78
б) разходи за осигуровки	684	722	38	105,56
5. Производителност на труда, лв. (п.3 : п.2)	86875	91012	4137	104,76
6. Разходи за жив труд на едно лице от персонала, лв. (п.4 : п.2), в това число:	22875	22327,38	-547,62	97,61
а) средна работна заплата на едно лице от персонала (п.4а : п.2)	18600	18029,76	-570,24	96,93
б) разходи за осигуровки на едно лице от персонала, (п.4б : п.2)	4275	4297,62	22,62	100,53
7. Рентабилност на продажбите, процент (п.1 : п.3) x 100	15,9568	16,3440	0,3872	102,4265

По данните от таблица 6 най-напред се определя рентабилността на база разходи за жив труд за предходния и текущия период и отклонението между тях.

За предходния период:

$$RT_0^{RJT} = \frac{P_0^{od} \times 100}{RJT_0} = \frac{\frac{N_0}{PS_0}}{\frac{RZ_0}{PS_0} + \frac{RO_0}{PS_0}} \times \frac{P_0^{od} \times 100}{N_0} =$$

$$= \frac{2218 \times 100}{3660} = \frac{86875}{18600 + 4275} \times 15,9568 \% = 60,60 \%$$

За текущия период:

$$RT_1^{RJT} = \frac{P_1^{od} \times 100}{RJT_1} = \frac{\frac{N_1}{PS_1}}{\frac{RZ_1}{PS_1} + \frac{RO_1}{PS_1}} \times \frac{P_1^{od} \times 100}{N_1} =$$

$$= \frac{2499 \times 100}{3751} = \frac{91012}{18029,76 + 4297,62} \times 16,344 \% = 66,62 \%$$

Рентабилността на база разходи за жив труд се е увеличила с 6,02 процентни пункта (66,62% – 60,60%). Темпът на увеличение възлиза на 9,93% ($\frac{+6,02 \times 100}{60,60}$). Това увеличение, съгласно изведения и представен модел (10), се дължи на горепосочените четири фактора. Влиянието на всеки един от тези фактори може да се установи с помощта на метода на верижното заместване. За целта е необходимо предварително да бъдат изчислени три условни равнища на рентабилността на база разходи за жив труд.

Първо условно равнище на рентабилността:

$$RT_{I\ us}^{RJT} = \frac{\frac{N_1}{PS_1}}{\frac{RZ_0}{PS_0} + \frac{RO_0}{PS_0}} \times \frac{P_0^{od} \times 100}{N_0} = \frac{91012}{18600 + 4275} \times 15,9568 \% = 63,49\%$$

Второ условно равнище на рентабилността:

$$RT_{II\ us}^{RJT} = \frac{\frac{N_1}{PS_1}}{\frac{RZ_1}{PS_1} + \frac{RO_0}{PS_0}} \times \frac{P_0^{od} \times 100}{N_0} = \frac{91012}{18029,76 + 4275} \times 15,9568 \% = 65,11\%$$

Трето условно равнище на рентабилността:

$$RT_{III\ us}^{RJT} = \frac{\frac{N_1}{PS_1}}{\frac{RZ_1}{PS_1} + \frac{RO_1}{PS_1}} \times \frac{P_0^{od} \times 100}{N_0} = \frac{91012}{18029,76 + 4297,62} \times 15,9568 \% = 65,04\%$$

Влиянието на отделните фактори е следното:

Влияние на първия фактор:

63,49% – 60,60% = +2,89%, което означава, че в резултат на увеличението на производителността на труда рентабилността на база разходи за жив труд се е увеличила с 2,89 пункта. Темпът на увеличение от този фактор възлиза на 4,77% ($\frac{+2,89 \times 100}{60,60}$).

Влияние на втория фактор:

65,11% – 63,49% = +1,62%. Полученият резултат означава, че намалението на средната работна заплата на едно лице от персонала е довело до увеличение на рентабилността на база разходи за жив труд с 1,62 пункта. Същевременно темпът на увеличение от този фактор възлиза на 2,67% ($\frac{+1,62 \times 100}{60,60}$).

Влияние на третия фактор:

65,04% – 65,11% = –0,07%, т.е. в резултат на увеличението на разходите за осигуровки на едно лице от персонала рентабилността на база разходи за жив труд се е намалила с 0,07 пункта. Темпът на намаление възлиза на 0,12% ($\frac{-0,07 \times 100}{60,60}$).

Влияние на четвъртия фактор:

66,62% – 65,04% = +1,58%. Следователно увеличението на рентабилността на продажбите е довело до увеличение и на рентабилността на база разходи за жив труд с 1,58 пункта. Темпът на увеличение е 2,61% ($\frac{+1,58 \times 100}{60,60}$).

Резултатите от извършения анализ са обобщени в таблица 7.

Таблица 7

Фактори, оказали влияние върху динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд	Влияние на факторите			
	увеличение		намаление	
	размер на увеличение, пункт	темп на увеличение, процент	размер на намаление, пункт	темп на намаление, процент
1. Промени в производителността на труда	2,89	4,77	-	-
2. Промени в средната работна заплата на едно лице от персонала	1,62	2,67	-	-
3. Промени в разходите за осигуровки на едно лице от персонала	-	-	0,07	0,12
4. Промени в рентабилността на продажбите	1,58	2,61	-	-
Всичко	6,09	10,05	0,07	0,12
От увеличението се спада намалението	0,07	0,12	-	-
Остава увеличение на рентабилността на база разходи за жив труд	6,02	9,93	-	-

И тук, както при рентабилността на база трудови ресурси, анализът може да се задълбочи чрез метода на детайлизацията. Това изисква да се извърши конкретен анализ и оценка на факторите, влияещи върху динамиката на производителността на труда, средната работна заплата на едно лице от персонала, разходите за осигуровки на едно лице от персонала и рентабилността на продажбите, а чрез метода на дяловото участие – и върху динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд.

По-горе бяха посочени преките фактори, влияещи върху производителността на труда и рентабилността на продажбите.

Показателят за средната работна заплата на едно лице от персонала може да се представи чрез формулата:¹⁴

$$\overline{RZ} = \frac{\sum D_i^p \times \overline{RZ}_i^p}{100} \quad (11), \quad \text{където}$$

\overline{RZ} е средната работна заплата на едно лице от персонала;

D_i^p – структурата на персонала, т.е. относителният дял (в проценти) на отделните категории персонал в общия брой на персонала;

\overline{RZ}_i^p – средната работна заплата на едно лице от съответната категория персонал.

Отгук може да се установи какво влияние са оказали два фактора върху динамиката на средната работна заплата на едно лице от персонала:

- 1) промени в структурата на персонала и
- 2) промени в средната работна заплата на едно лице от всяка категория персонал.

Влиянието на промените в структурата на персонала може да се установи, като предварително се изчисли условната средна работна заплата на едно лице от персонала – при фактическа структура на персонала, но при критерийна (в случая от предходния период) средна работна заплата на едно лице от отделните категории персонал, т.е.

$$\overline{RZ}_{us} = \frac{\sum D_1^p \times \overline{RZ}_0^p}{100} \quad (12)$$

Разликата между така определената средна работна заплата и средната работна заплата на едно лице от персонала от предходния период показва влиянието на промените в структурата на персонала, т.е.

$$\Delta \overline{RZ} = \frac{\sum D_1^p \times \overline{RZ}_0^p}{100} - \frac{\sum D_0^p \times \overline{RZ}_0^p}{100} \quad (13)$$

¹⁴ Чуков, К. „Анализ на разходите на предприятието“, С., ИК „Люрен“, 1993, с. 88.

Влиянието на втория фактор – промените в средната работна заплата по отделни категории персонал, се определя като разлика между фактическата и условната средна работна заплата на едно лице от персонала, т.е.

$$\Delta \overline{RZ} = \frac{\sum D_1^p \times \overline{RZ}_1^p}{100} - \frac{\sum D_1^p \times \overline{RZ}_0^p}{100} \quad (14)$$

Въз основа на получените резултати за влиянието на двата фактора чрез метода на дяловото участие може да се установи тяхното влияние и върху динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд.

По отношение на разходите за осигуровки на едно лице от персонала може да се използва формула, подобна на формула (11), а именно:

$$\overline{RO} = \frac{\sum D_i^p \times \overline{RO}_i^p}{100} \quad (15), \quad \text{където}$$

\overline{RO} са разходите за осигуровки на едно лице от персонала, а

\overline{RO}_i^p – средният размер на разходите за осигуровки на едно лице от всяка категория персонал.

От формулата следва, че динамиката на разходите за осигуровки на едно лице от персонала зависи пряко от влиянието на факторите:

- 1) промени в структурата на персонала и
- 2) промени в средния размер на разходите за осигуровки на едно лице от всяка категория персонал.

За установяване влиянието на тези фактори, вкл. и върху динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд, може да се приложи същият подход, както при средната работна заплата на едно лице от персонала.

Заклучение

От сравнението на двата показателя за рентабилност, обекти на анализ в представената студия, се вижда, че рентабилността на база трудови ресурси се съдържа в рентабилността на база разходи за жив труд чрез производителността на труда и рентабилността на продажбите. По този начин рентабилността на база трудови ресурси се явява фактор за динамиката на рентабилността на база разходи за жив труд. Това означава, че увеличението на равнището на рентабилността на база разходи за жив труд изисква изпреварващ растеж на рентабилността на база трудови ресурси в сравнение с растежа на разходите за жив труд на едно лице от персонала.

В разглеждания тук конкретен случай процентът на динамика на рентабилността на база трудови ресурси е 107,30 ($\frac{14875 \times 100}{13862,5}$), докато процентът на динамика на разходите за жив труд на едно лице от персонала е 97,61 ($\frac{22327,38 \times 100}{22875}$), т.е. даже под 100%.

Анализът на рентабилността на база трудови ресурси и на база разходи за жив труд следва да се съчетава с анализа на печалбата от продажби на продукцията и на други показатели за рентабилността от основната дейност на предприятието. Това са показателите: рентабилност на база производствени активи (дълготрайни материални активи и краткотрайни активи), рентабилност на база себестойност на продадената продукция, рентабилност на база нетни приходи от продажби на продукцията. Могат да се използват и възможностите, които позволява анализът на зависимостта „разходи – обем – печалба“ – определяне на критичната точка; факторите и тяхното влияние върху нейното положение; определяне на обема на продукцията при желано равнище на рентабилността на продажбите; извършване на вариантен анализ за оптимизиране на критичната точка и др.¹⁵ По този начин, с разширяването на обхвата на анализа, се осигурява далеч по-голяма пълнота и точност на изводите и оценката за крайната ефективност от основната дейност на предприятието.

Библиографска справка:

1. Баканов, М. „Рентабельность торговли и резервы ее повышения“, М., Экономика, 1978.
2. Душанов, И. „Себестойност, печалба, рентабилност“, С., Профиздат, 1970.
3. Душанов, И. „Стопанска сметка и рентабилност“, С., Партиздат, 1978.
4. Зудилин, А. „Анализ хозяйственной деятельности предприятия в развитых капиталистических стран“, М., 1986.
5. Иванова, Р. „Възможности за усъвършенстване на анализа на рентабилността на производствения капитал във връзка с ефективността от използването на ресурсите“, доклад, изнесен на научно-практическа конференция „Счетоводството в условията на пазарната икономика“, С., 2 и 3 декември 2002 г.
6. Йончев, Ц. „Икономически анализ на вътрешно-търговската дейност“, С., ВИИ „К. Маркс“, 1983.
7. Колев, Д. „Печалба и рентабилност на промишлеността в НРБ“, С., ДИ „Техника“, 1974.
8. Уолш, С. „Ключови управленски коефициенти“, С., Делфин-прес, 1995.
9. Чуков, К. „Анализ на разходите на предприятието“, С., ИК „Люрен“, 1993.
10. Чуков, К. „Финансово-стопански анализ на предприятието“, С., „Резон“, 2000.
11. Чуков, К. „Някои аспекти на анализа на материалоемкостта на продукцията, доклад, изнесен на научно-практическа конференция

¹⁵ Колев, Д. „Печалба и рентабилност на промишлеността в НРБ“, С., ДИ „Техника“, 1974, с.111-125.

„Счетоводството в условията на пазарната икономика“, С., 2 и 3 декември 2002 г.

12. Чуков, К. „Анализ на приходите, печалбата и рентабилността на предприятието (проблеми и решения)“, С., УИ „Стопанството“, 2009.

13. Чуков, К., Р. Иванова. „Финансово-стопански анализ“, ИК-УНСС, С., 2019.

14. Чуков, К. „Анализ на рентабилността на продажбите“, е-списание на ИДЕС, бр. 2/2020 г.

15. Шеремет, А., Р. Сайфулин. „Методика финансового анализа“, М., ИНФРА-М, 1996.